

Szigeti Magdolna:

A megszállástól az Alaptörvényig

NÉMETORSZÁG
1945. ÉS 1949. KÖZÖTT

NÉMETORSZÁG FELOSZTÁSA

Kelsen a második világháború után azt a nézetet hirdette, hogy az 1866/67-ben alapított és 1871-ben birodalomná bővített német állam 1945-ben mint jogi személy megszűnt. A győztes szövetséges hatalmak az általuk megszállt területen az államhatalmat maguk gyakorolták.¹ E területeken a megszálló hatalmak felhatalmazása alapján előbb új német államok létesültek, majd később a három nyugati zónában létrejött a Német Szövetségi Köztársaság, a szovjet övezetben pedig a Német Demokratikus Köztársaság.

Más nézetek szerint a kapitulációnak csak katonai jelentősége volt², mivel azt nem követte annexió, és ezért a német állam az általános nemzetközi jogi alapelvek szerint nem szűnt meg, csak állami szervei hiányában cselekvőképtelenné vált. A hiányzó állami szerveket pótolandó német földön a szövetségesek gyakorolták a német államhatalmat egészen a Szövetségi Köztársaság megalakulásáig, amellyel visszaállt a német állam működőképessége, igaz csak a régi Németország egy részén, és csak egy része számára.

Az 1944. szeptember 12-én kelt londoni jegyzőkönyv tanúsága szerint Nagy-Britannia, a Szovjetunió és az USA megegyeztek abban, hogy a feltétel nélküli kapitulációt követően Németországot övezetekre osztják fel, Berlin pedig a megszállók közös fennhatósága alá kerül. Az 1944. november 14-ei Londoni Egyezmény értelmében a megszállt Németországban a főhatalmat a szövetséges haderők főparancsnokai gyakorolták. A főparancsnokok 1945. július 30-án legfőbb ellenőrző szervként közösen cselekvő Ellenőrző Tanácsot hoztak létre. Megfelelő áttételeken keresztül a Tanács feladata volt Berlin közigazgatásának vezetése is.

Franciaország belépésével a megállapodások négyhatalmi egyezménnyé bővültek.³

A szövetséges haderők főparancsnokainak 1945. június 5-ei nyilatkozata alapján a négy hatalom kormányai átvették Németországban a legfőbb kormányzati hatalmat. Az Ellenőrző Tanács, amelynek egyhangúlag⁴ kellett meghoznia döntéseit az 1945. augusztus 30-i proklamáció értelmében, a zónák főparancsnokainak közös grémiumává alakult.

Az Ellenőrző Tanács 1948. március 20-án szovjet javaslatra, bizonytalan időre elnapolta ülését, melynek következtében az egyes megszállási övezetekben működő katonai kormányok⁵ szabad kezet kaptak. Ennek

következtében az egyes zónák nagyon gyorsan saját, egymástól különböző arculatot alakítottak ki. Az oroszok már 1945. június 9-én rendelkeztek a tartományok megalakításáról, az amerikaiak a községi önkormányzatok újjáépítését kezdték meg, a britek elsőként a központi övezeti hatóságok megalakítását szorgalmazták. Az amerikai katonai kormányzó 1945. szeptemberében elrendelte az államok (későbbi tartományok) megalakítását, míg a francia megszállási övezetben erre csak 1947. júniusában került sor.

Az 1945. augusztus 2-ai Potsdami Egyezmény, Kelet-Poroszország északi felének igazgatását a Szovjetunióra, a fennmaradó kelet-német terület igazgatását az Odera-Neisse-vonalig pedig Lengyelországra bízta. Az Egyezmény a Németországgal kötendő békeszerződést a központi német kormány felállításáig elnapolta. A szövetségesek a közjogi funkciókat először községi és kerületi, – tehát a legalacsonyabb szinten – tervezték német kézbe adni, a demokratikus önkormányzatok kialakítását követően.

Németország közigazgatási szervezetének újjáépítése a megszállási övezetek keretei között zajlott.

A különböző megszállási övezetekben az alábbi államok alakultak újra:

Az amerikai övezetben⁶ Bajorország, lényegében a korábbi Bajorország területével megegyezően, a később csupán Hessen nevet viselő Nagy-Hessen, az egykori porosz területekkel együtt, Bréma, korábbi Hanza-város, amely 1947. január 21-én az angoloktól került az amerikai megszállási övezetbe, valamint Baden-Württemberg, amely csak 1952-ben alakult meg a korábban francia megszállási övezethez rendelt területekből.

Az 1946. év elején helyi választásokra került sor, 1946. végén az alkotmányozó gyűlések alkotmánytervezeteket⁷ terjesztettek a lakosság elé. Megválasztották a parlamenteket, és megalakították a parlamentáris kormányokat. A katonai kormányzat ettől kezdve csupán általános politikai ellenőrzést gyakorolt.

Az amerikai zónában „állam” (Staat) megjelöléssel jöttek létre közigazgatási egységek, amelyek teljes törvényhozói, végrehajtói és bírói hatalommal bírtak, amelyeket csupán az Ellenőrző Tanács följük rendelt hatáskörre korlátozott.

Az angol megszállási övezetben – túlnyomórészt az egykori porosz területekből – az alábbi államok alakultak: Schleswig-Holstein, Alsó-Szászország, Hamburg, az egykori Hanza-város, és a legnagyobbként, Észak-Rajna-Wesztfália.

1946. február 15-én a brit zónában működő német közigazgatási hatóságok, pártok és szakszervezetek magas rangú képviselői tanácsadó szervezet alakítottak, melyek az övezet katonai kormányának munkáját a közélet minden területén tanácsadással segítették.

Az angol megszállási övezetben 1947. elején – az 1946. szeptemberében-októberében lezajlott helyi választásokat követően – került sor a helyi önkormányzatok megalakítására.

1947. január 1-én az amerikai és brit zónák „Bi-

zónává” kapcsolódtak össze. Megalakult a Gazdasági Tanács, az egyesült gazdasági terület közös gazdasági igazgatásának szerveként. 1947. novemberében, és decemberében 5 német központot létesítettek az amerikai, és brit zónák közös közigazgatása számára.

A francia zónában 1947. őszén jött létre Rheinland-Pfalz állam, az autonóm területté nyilvánított Saarvidék, amely később 1957-ben népszavazás következtében vált a Német Szövetségi Köztársaság tartományává, valamint az egykori déli területeiből Baden, és Württemberg-Hohenzollern.

A megszállt területek új német államai 1945. október 17-én létrehozták az Államok Tanácsát, amely eleinte miniszterelnöki konferenciaként működött, később az államok kormányai által delegált küldöttek tanácskozhelye lett.

A nyugati megszállt övezetek új német államaiban – az ottani megszálló hatalmak akaratának megfelelően – a parlamenti demokrácia visszaállítása érdekében lépésről lépésre engedélyezték a nemzeti-szocialista eszmekörtől mentes pártokat⁸, és ugyanilyen alapon dolgoztak ki 1952-ig mindenhol új – népszavazással elfogadott – alkotmányokat. Az alkotmányok igen hasonlóak voltak. A törvényhozói hatalom számára mindenhol az egykamarás rendszert részesítették előnyben, Bajorországot kivéve, ahol a képviselőkamara mellé egy rendkívül korlátozott kompetenciákkal felruházott szenátust hívtak életre. Mindegyik állam parlamentáris kormányzást igényelt. Az alaptörvénycikkekben az országok alkotmányai messzemenően egyezők voltak, a hesseni alkotmánynál érdemes kiemelni, hogy nemcsak megfogalmazta az ellenállási jogot a közhatalommal való viselés esetére, hanem köteleességgé is tette azt.⁹

A szovjet megszállási övezetbe tartozott Thüringia, Szászország, Sachsen-Anhalt, Brandenburg és Mecklenburg. Ebben a zónában 1946-ban zajlottak a helyi választások, 1946/47. fordulóján pedig már sor kerülhetett a kormányok megalakításra, és az alkotmányok elfogadására. A szovjet megszállási övezet öt tartománya 1952 nyarán áldozatul esett az állami központosításnak.

Porországot az Ellenőrző Tanács 1947. február 25-én törvénnyel megszüntette,¹⁰ miután 1946. nyarán az oroszok már valójában felszámolták az egykori porosz tartományokat.

A szovjet zónában az államok parlamentjei 1946/47-ben adták ki alkotmányaikat. Miután a nyugat-német állam megalakítása eldöntötté vált, a Szovjetunió 1948. március 20-án az Ellenőrző Tanácsban beszüntette a munkáját, júniusban pedig a képviselője végleg elhagyta Berlinben a Szövetségesek Parancsnokságát. Kelet-Berlin a Szovjetunió által megszállt keleti zóna részévé vált, majd a Német Demokratikus Köztársaság 1949-ben történt megalakítása után annak fővárosává nyilvánították. A szovjet megszállási zónát alkotó 5 államot a megszálló hatalom akaratának megfelelően – az egységes állami viszonyok kialakításának igényével indokolva – 1952-ben feloszlatták és 14, pusztán közigazgatási feladatokat ellátó kerülettel helyettesítették.

A KÉT NÉMET ÁLLAM KIALAKULÁSA

Az amerikaiak elképzelése, amely szerint Németországot egyszerű agrár állammá kell alakítani,¹¹ kezdetől fogva utópisztikusnak tűnt. Közös javaslat kidolgozására csak az 1945. július 17.–augusztus 2. között megtartott Potsdami Konferencián került sor. Vezérelvéként fogalmazódott meg Németország gazdasági egységének megtartása, a nemzetiszocializmus és militarizmus kiirtása, valamint a demokratikus rend helyreállítása érdekében a demokratikus pártok és szakszervezetek engedélyezése. Sok kérdés a Szovjetunió, és a nyugati hatalmak eltérő demokrácia-értelmezése következtében függőben maradt. A kompromisszumok elmaradása miatt csupán a megszüntető törekvések realizálódhattak, az építők nem. A náciellenes program végrehajtása az egyes zónák hatalmi kompetenciáiba tartozott, eredményességének megítélése eltérően alakult, Mitteis és Lieberich álláspontja szerint¹² összességében nem volt meggyőző.

A gazdasági egység megtartása a keleti és nyugati modell különbözősége miatt hiúsult meg. A nyugati megszálló hatalmak a magángazdaságra épülő szociális és gazdasági rendszert támogatták, míg a szovjet elképzelés gyors átalakítás után¹³ „marxista-leninista” államot akart kiépíteni, az állami tervgazdálkodás alapján. Az 1948 júniusában bevezetett pénzügyi reform, a kelet-német márka megteremtése megpecsételte az ország gazdasági szétszakadását.

A feszültségek 1947-ben és 1948-ban vezettek először a Szovjetunió, és a nyugati államok között nyílt konfrontációhoz. Az USA a kommunizmus hódító törekvésével politikai és gazdasági támogatását kínálta fel a Keletről fenyegetett államok számára.¹⁴ A Szovjetunió elhagyta az Ellenőrző Tanácsot,¹⁵ és kiépítette Berlin körül a blokádot,¹⁶ az 1948 június 20-i pénzügyi reformtól kezdve pedig teljesen saját utat járt.

A zóna-partikularizmus legyőzése nemzetközi feszültségek közepette zajlott. Az amerikaiak indították el a folyamatot azzal, hogy az adminisztráció és parlamentarizmus szintjén a tartományi határokon átnyúló német szerveket hoztak létre.¹⁷ A britek 1947. február 15-én megalkották a „Zóna-tanácsot”, és a Tartományi Parlamentek Küldöttgyűlését.¹⁸ A zónák szövetkezése az amerikai-brit „Kettős zónaegyezmény” megkötésével kezdődött,¹⁹ melynek eredményeképp egységes gazdasági területet hoztak létre,²⁰ megalakultak az amerikai és brit zónákat igazgató közös szervek, a tartományi parlamentek küldöttjeiből álló Gazdasági Tanács, valamint a tartományi kormányok föderatív szerveként a Végrehajtó Tanács. Ez utóbbi helyére lépett 1948. február 9-én a Tartományi Tanács, amellyel a tartományi kormányok képviselőiből álló második törvényhozó testület jött létre. Franciaország az 1947. év végén – bár habozva, de – csatlakozott az egységesítő tervekhez, azonban a Szovjetunióval már nem lehetett ilyen irányú egyezményt kötni, miután 1948. március 20-án elhagyta az Ellenőrző Tanácsot.

Ezzel párhuzamosan a nyugat-német tartományi kor-

mányok egyeztető tárgyalásokat folytattak a szovjet megszállási övezetben lévő német tartományokkal a német egység érdekében, de már az első kísérlet sikertelenséghez vezetett.²¹

Németország egységes arculata a megszálló hatalmak kezdeményezésére kezdett kialakulni, a megszállók fennhatósága alatt a németek saját akarata csak lassan tudott érvényre jutni. Mindkettőnél hiányzott egy tiszta, jövőt építő koncepció. Az amerikaiak és britek azon fáradoztak, hogy saját demokrácia-értelmezésüket átültessék Németországba, a franciák legfontosabb kérdésnek a Rajna menti terület feletti uralmat tartották, az oroszok számára pedig a kommunizmus terjesztése volt a fő cél, amelynek érdekében nagyon jól kamatoztatták a helyismerettel rendelkező német emigránsaikat. Ilyen körülmények között kevésbé tudtak gyökeret verni a jövőbe mutató, progresszív német törekvések.

A nemzetközi helyzet sem kedvezett az egységes Németországról szóló elképzelésnek. Ugyan a Potsdami Konferencia elvetette Németország feldarabolásának gondolatát, de az egység egyben azt is jelentette volna, hogy a nyugati hatalmaknak az egységesítés után vissza kell vonulni Közép-Európából, ez pedig csak kompromisszumok árán jöhetett volna létre, kompromisszumra pedig egyik fél sem hajlott.

Az államalakítás Németország kettészakadásának tudomásulvételével indult, a nyugati katonai kormányok kezdeményezésére. 1948. április 1-jétől Frankfurtban miniszterelnöki konferenciát tartottak, amely feladatának eleget téve alkotmányozó gyűlést hívott össze. Németország nyugati felét részállamnak tekintették, az állapotot pedig átmenetinek. Ezt kívánta demonstrálni az is, hogy az alkotmányozó gyűlés „Parlamentari Tanács” elnevezést kapta, a kidolgozott alkotmány pedig Alaptörvény néven emelkedett törvényerőre.

A nyugat-német állam létrejötte után nem volt kétséges a kelet-német állam megalakítása.

A NÉMET SZÖVETSÉGI KÖZTÁRSASÁG MEGALAKULÁSA

Az 1947. novemberében²² tartott Londoni Konferencián Franciaország, Nagy-Britannia, az Egyesült Államok és a Szovjetunió Németország jövőbeli sorsáról tanácskozott. Nem jutottak megegyezésre. Az Ellenőrző Tanács befejezte működését. Ezt követte Londonban egy újabb konferencia,²³ Franciaország, Nagy-Britannia, az Amerikai Egyesült Államok, Belgium, Luxemburg és Hollandia részvételével. Ezen a konferencián, 1948. március 6-án, megszületett a döntés a nyugat-német állam megalapításáról. A Frankfurtban ülésző 11 nyugati német állam miniszterelnökeit felszólította a konferencia, hogy 1948. szeptember 1-jéig alkotmányozó gyűlést hívjanak össze, amelynek feladata egy föderális alapokon álló, demokratikus és személyiségi jogokat garantáló alkotmány kidolgozása a nyugati német államok összességé számára. A nyugati megszállási

övezetbe tartozó államok miniszterelnökeinek átadták²⁴ a három részből álló „Frankfurti Dokumentumokat.”

Az I. Dokumentum feljogosította a miniszterelnököket, hogy nemzetgyűlést hívjanak össze demokratikus, szabadságot garantáló, szövetségi alkotmány kidolgozására.

A II. Dokumentum megbízta a miniszterelnököket azzal, vizsgálják meg, milyen változtatási javaslatok léteznek a belső német határok vonatkozásában. A III. Dokumentum egy később kiadandó megszállási statutum számára tartalmazott vezérfonalakat a jövőbeni nyugat-német kormányzat és a megszálló hatalmak közötti kapcsolattartásról.

A miniszterelnöki konferencia az I. Dokumentum alapján felállított egy szakértői bizottságot, az előkészítő alkotmányozó konventet, tagjai a tartományi kormányok által összehívott szakértők voltak, akik 1948. augusztus 10–23. között egy Herrenchimsee melletti kastélyban megalkották a föderális alapon felépülő német szövetségi állam alkotmánytervezetét. Az alkotmánytervezet alapján, szeptember 1-jén a Parlamenti Tanács,²⁵ Nyugat-Berlin 5 tanácsadó képviselőjével együtt Bonnban megkezdte a szövetséges hatalmak által is hön áhított alaptörvény kidolgozását. A szövetségesek a tanácskozásaikba ajánlásokkal avatkoztak be, amelyek mindenekelőtt arra irányultak, hogy a jövőbeli szövetségi állam föderális struktúráját erősítsék, ill. hogy Berlin különleges státuszára figyelemmel legyenek. A Parlamenti Tanács csupán „alaptörvényt” akart kidolgozni, mivel a tervezett művet ideiglenesnek tekintette, és az alkotmány megalkotását arra az időre szánta, amikor Németország újra egységes lesz.

A Parlamenti Tanács a Német Szövetségi Köztársaság alaptörvényének harmadik olvasatát 1949. május 8-án fogadta el, 53 szavazattal 12 ellenében.²⁶ Négy nappal később közzétették a nyugati megszálló hatalmak engedélyét.

Az alaptörvény elfogadásához – az I. Frankfurti Dokumentum értelmében – az érintett tartományok 2/3-ának népszavazással történő jóváhagyása szükséges. Német javaslat alapján ez úgy módosult, hogy népképviselők fogadják el a tervezetet.²⁷ A Parlamenti Tanács május 23-án kihirdette az „Alaptörvényt”. Csupán a bajor tartományi parlament kötötte előfeltételhez az Alaptörvény elfogadását, kijelentette, ha az Alaptörvény hatályba lép, Bajorország csatlakozik a szövetséghez.

1949. május 24-én hatályba lépett az Alaptörvény, létrehozva német területeken a háború utáni első német államot, az 1949. október 7-én hatályba lépett kelet-német alkotmány pedig megpecsételte Németország kettéosztottságát. 40 éven keresztül úgy tűnt, beláthatatlan időre.

Május 10-én a Parlamenti Tanács titkos szavazással Bonn városát fogadta el ideiglenesen fővárossá.²⁸ Néhány hónappal később²⁹ a Szövetségi Gyűlés Bonn városát jelölte meg az NSZK alkotmányos szerveinek székhelyeként.

A NÉMET DEMOKRATIKUS KÖZTÁRSASÁG MEGALKULÁSA

1945. április 30-án, Hitler öngyilkosságával egy napon Walter Ulbricht csoportja Berlinbe érkezett³⁰ moszkvai száműzetéséből. 10 német kommunista landolt a *Frankfurt an der Odertől* 70 km-re található szovjet katonai repülőtéren. Feladatuk volt, hogy segítsék a Vörös Hadsereget az újjáépítésben. Felkészülten, listával a kezükben érkeztek, amely felsorolta azoknak a neveit, akikről gyanították, még Berlinben vannak, és Hitler ellenségei. A Szovjetunió az Ulbricht csoporton kívül további német kommunista csoportokat is szállított német földre, jelentős erőt képviseltek az Anton Ackermann vezetésével Szászországba, valamint Gustav Sobotta vezetésével Mecklenburg-Pomerániába érkezett német kommunisták.

Május 2-án Berlin kapitulált a Vörös Hadsereg előtt. A Vörös Hadsereg megbízása alapján *Ulbrichték* megkezdték az országépítést. Hamarosan radikális társadalmi, gazdasági változások mentek végbe a szovjet megszállási övezetben. A sokhelyütt spontán létrejött antifasiszta bizottságokat felszámolták, vagy felügyeletük alá vonták a kommunisták. Június 9-én *Berlin-Karlshorstban* megalakult a Németországi Szovjet Katonai Adminisztráció,³¹ amely közigazgatási szervezési feladatokat is ellátott, meghatározta a politikai irányvonalat, ellenőrizte a német közigazgatást, a szovjet megszállási övezetben gyakorlatilag a szuverenitás gyakorlója volt. Hivatalosan a feladata csupán abból állt, hogy betartassa a feltétel nélküli kapitulációból eredő kötelezettségeket, igazgatási feladatokat lásson el a szovjet megszállási övezetben, valamint végrehajtsa az Ellenőrző Tanács alapvetően katonai és gazdasági kérdéseket érintő határozatait.³² A SMAD június 10-étől megengedte az antifasiszta pártok megalakítását a felügyelt zónában. A pártok feladata volt, hogy kiirtsák a fasiszmus maradványait, és a demokrácia és a polgári szabadság alapján az államépítésben segédkezzenek. Megengedetten működhetnek a szabad szakszervezetek, amelyek kollektív szerződéseket köthettek, támogatási és biztosítási pénztárakat szervezhetnek, ill. oktatási, és kulturális munkát fejthettek ki. Minden szervezet regisztrálására sor került, ettől kezdve az SMAD ellenőrzése alatt álltak. A KPD elsőként fordulhatott Berlinben a nyilvánossághoz, a demokratikus pártok antifasiszta blokkjának megalakítását javasolta. Ennek nyomán az SPD és KPD közös akció-programot fogadott el. A különféle szakszervezetek képviselői még júniusban megalakították a Szabad Német Szakszervezeti Szövetséget, mely egységes szakszervezetként az addigi sokféle irányultságú érdekvédelmi szervezetek és egyletek helyébe lépett. A szovjet zónában létrejött államok vezetői a KPD-hez tartoztak. Kirajzolódott az út, amely Kelet-Németországot a szovjet rendszer elfogadásához vezette.

Június 26-án Berlinben megalakult a CDU, mely a keresztény vallást vallók közös pártjaként a „keresztény-szocializmus” híve volt.³³ A SMAD nyomására

1945. decemberében leváltották az elnököt, *Andreas Hermest* és helyettesét, *Walther Schreiber*t, akik nem értettek egyet a parcellázásokkal és kisajátításokkal. Az új vezetés Jakob Kaiser és Ernst Lemmer irányítása mellett a blokk eszméit képviselte.

A SMAD utasítására a szovjet zónában 11 központi német igazgatóságot építettek ki, melyek élén elnökök álltak.³⁴ A központi igazgatóságok a SMAD megbízása alapján tanácsadó, koordinációs és irányító funkciót láttak el az országos és helyi közigazgatásban, de azoknak nem alárendelten. Kulcspozícióikat a kommunisták töltötték be. Minden aktív nemzeti-szocialistát regisztráltak, majd – a náciítlanítás jegyében – eltávolították őket a közigazgatásból.

Minden 100 hektárnál nagyobb nagybirtokot, valamint a náci és háborús bűnösök birtokait kártalanítás nélkül és maradéktalanul kisajátították. Ezek állami tulajdonba kerültek, és földalapot képeztek, amelyből részben mezőgazdasági munkások, földnélküliek, kisbirtokos parasztok, ill. „áttelepülők”³⁵ részesültek.³⁶ A földalap 1/3-át, mint népi tulajdonban lévő vagyont, igazgatási egységek művelték.

A demokratikus földreformot a blokkhoz tartozó pártok, ugyan különböző céllal, de mind támogatták. Kritikával csak a CDU vezetése élt, őket a SMAD nyomására le is váltották.

1945. szeptemberétől kezdve egymás után születtek meg a paraszti érdekegyesületek, amelyek szövetkezeti szinten akarták biztosítani a földreformot.³⁷

A pénzintézetek és a föld államosítása után sor került a nagyipari üzemekre is, a kisvállalkozások létét pedig különféle intézkedések veszélyeztették, melyekhez a szovjet gondolkodásmód szolgáltatott ideológiai alapot. Ennek értelmében a náciizmus a kapitalizmus táptalaján fejlődött ki, tehát a náciítlanításhoz elengedhetetlenül szükséges a kapitalizmus felszámolása is. 1945. június 5-én Szászországban népszavazást is tartottak az aktív nemzeti-szocialisták és háborús bűnösök ipari üzeminek államosításáról. A szavazáson a szavazati joggal rendelkezők 93,7%-a vett részt, ebből mellette 77,6% , ellene 16,5% szavazott, a végeredmény: a szavazók döntő többsége az államosítást célzó intézkedésekre adta le a voksát. Erre hivatkozva – noha máshol nem volt népszavazás – a többi tartományban szintén életbe léptették az államosító rendeleteket. Az államosítás 1948. április 17-én a VVB³⁸ megalakításával be is fejeződött.

Nem minden ipari üzem került az államosítás következtében német kézbe. Olyan nagyvállalatok, mint a Leuna-, Buna-, Bitterfeld-, és Wismut-Művek – mint ahogy korábban tervezték – nem estek az államosítás áldozatává, hanem a megalakított Szovjet Részvénytársaság fennhatósága alá kerültek. Az Rt tulajdonát képező üzemek a szovjet zóna teljes termelésének 1/4-ét állították elő, és reparációs kötelezettségeket is teljesítettek. Ezek a vállalatok fokozatosan kerültek vissza az NDK birtokába, az utolsókat 1954. január 1-jén adták ismét német tulajdonba.³⁹

A kommunista elnyomás ellehetetlenített minden kezdeményezést, amely kelet-német területeken is meg-

alapozhatta volna a demokratikus társadalmi és gazdasági berendezkedést. Ennek hiányában az 1949. október 7-én megalakult, magát demokratikus köztársaságnak nevező, de valójában a diktatórikus kelet-német állam

fennállásának egész ideje alatt igyekezett – talán saját magával is – elhíttetni, hogy új világot épít, amely jobban szolgálja népének boldogulását, mint a szomszédos Német Szövetségi Köztársaság a sajátját.

Jegyzetek

- ¹ A joghézagot a győztes nagyhatalmak a legfőbb hatalom formális átvételével töltötték ki – supreme authority: 1945 június 5-i deklaráció – amelynek gyakorlását az egyidejűleg létrehozott megszállási övezetek főparancsnokára ruházták át. (Vö.: Lehmann: Deutschland-Chronik, 19. p.)
- ² Az 1943. január 24-én Casablanca városában tartott konferencián a nagyhatalmak totális kapitulációról beszéltek, katonai és politikai értelemben egyaránt. Meg akarták akadályozni a „hátdőfés”-legenda kialakulását, és a legyőzött Németország kapitulációs feltételeire való hivatkozását, ugyanakkor szabad kezet kívántak adni a győztes nagyhatalmaknak Németország jövőjének alakításában. Churchill az 1944. február 22-én az Alsóház előtt tartott beszédében szintén kiemelte a „szabad kéz” fontosságát, emlékeztetve a hallgatóságot arra, hogy Németország az 1918-as kapitulációja után hogyan hivatkozott Wilson „Tizenégy Pontjára”. Végül Németország kizárólag katonai értelemben kapitulált. (Vö.: Mitteis-Lieberich: Deutsche Rechtsgeschichte, 19. kiadás, 489. p.)
- ³ Az 1945. július 26-ai jegyzőkönyv deklarálja, hogy Franciaország is csatlakozik az 1944. szeptember 12-ei egyezményhez.
- ⁴ Franciaország vétőjogának köszönhetően az Ellenőrző Tanács törvényalkotása nem játszott jelentős szerepet Németország újjalakításában.
- ⁵ Az amerikaiak Berlin székhellyel 1945. október 1-jén létrehozta egy központi parancsnokságot, (office of military government), amely az amerikai Hadügyi Minisztérium alá volt rendelve. Frankfurtban e központi szervnek alosztálya működött. Ez alá rendelték a helyi katonai közigazgatási hatóságokat, amelyek illetékességi körébe tartoztak az amerikai megszállási övezet egyes tartományai. Az amerikai megszállók 12.000 személyt (1946-tól csupán 7.600 személyt) foglalkoztattak.
- ⁶ Az 1945. szeptember 19-ei 2. számú Proklamáció alapján (Vö.: Mitteis-Lieberich: Deutsche Rechtsgeschichte, 491. p.)
- ⁷ Bajorország az 1946. december 2-ai alkotmányában a Birodalom megszűnéséből indul ki (178. cikkely), ezzel ellentétben az Alaptörvény megalkotóinak többségi álláspontja, amely a Német Birodalom kontinuitásából indul ki. (Vö.: Mitteis-Lieberich: Deutsche Rechtsgeschichte, 19. kiadás, 489. p.)
- ⁸ Az oroszok engedélyezték elsőként (1945. június 10.) saját megszállási övezetükben a politikai pártok alakítását, míg a nyugati hatalmak 1945 őszén voltak erre kész, és akkor is csak kerületi szinten. A zónákon túl terjeszkedő pártok megalakítása nehezen indult, és a nyugati zónákra korlátozódott. /SPD – Hannover, 1946 május; CDU – Bajorország nélkül, Goslar, 1950; FDP – Heppenheim, 1948 december./ A politikai pártok igen gyorsan tudtak maguk számára monopóliumhelyzetet teremteni, elsősorban a politikai akaratformálás, és az állam egészét érintő akaratnyilvánítás terén.
- ⁹ A katonai kormányzat ezek után megelégedett az általános politikai ellenőrző szereppel. (Vö. Mitteis – Lieberich: Deutsche Rechtsgeschichte, 491. p.)
- ¹⁰ Az Ellenőrző Tanács 46. számú törvényével, (1946. augusztus 23.) elsősorban a brit katonai kormányzat nyomására, formálisan megszüntette Poroszországot, mivel az a militarizmus és reakció hordozója volt Németországban. Egyúttal ezeken a területeken létrejött Észak-Rajna-Westfália, Schleswig-Holstein, és Hannover. Ezzel meghíúsultak az oroszok és franciák tervei, a Ruhr-vidékből nem lehetett már nemzetközi terület, ill. kettőjük kizárólagos felügyelete alá sem kerülhetett. (Vö.: Hans Georg Lehmann: Chronik der BRD. 1945/49-1983., 17. p.)
- ¹¹ Morgenthau-terv
- ¹² A nemzetiszocialista állam legyőzése három úton ment végbe, a háborús bűnösök megbüntetése, a nemzetiszocialista rezsim reprezentánsainak a kiiktatása, és a széles néptömegek átképzése út-

- ján. Ezt a célt szolgálták a háborús bűnösök ellen folytatott perek, a letartóztatások, a politikailag kompromittálódott hivatalnokok elbocsátása, a náciellenítés jegyében zajló esküdtészi eljárások. A németeknek, ide értve a hazatérő emigránsokat is, nem jutott más szerep, mint hogy a megszállók kezére játszanak. Különösen elhibáztak bizonyult az amerikaiak bürokratikus kérdőíves megoldási kísérlete. A háború okozta káosz, a lakosság fluktuációja (1950-ben a nyugat-német lakosság 16,4%-a keletről, 3,3% pedig az NDK-ból érkezett menekült volt.) félhomályba vonta a közel-múlt német történelmet. (Vö.: Mitteis, Lieberich: Deutsche Rechtsgeschichte, 494. p.)
- ¹³ Már 1945 szeptemberében földreformot hajtottak végre, amelynek alapján minden 100 hektár feletti földterületet kártalanítás nélkül kisajátítottak, valamint 7000, 1945 októberében lefoglalt, nemzetiszocialisták által működtetett üzemet 1946 februárjában államosítottak. (Vö.: Mitteis-Lieberich: Deutsche Rechtsgeschichte, 494. p.)
- ¹⁴ Truman-doktrina, 1947 március 12.; Marshall-terv, 1947 június 5.
- ¹⁵ 1948. március 20.
- ¹⁶ 1948. júniusától 1949. májusig
- ¹⁷ Tartományi Tanács, 1945. november 6.; Parlamenti Tanács, 1947. március.
- ¹⁸ 1947. június
- ¹⁹ 1947. január 9.
- ²⁰ 1947. május 29.
- ²¹ Münchener Miniszterelnöki konferencia, 1947. június 6–7.
- ²² 1947. november 25.–december 15.
- ²³ 1948. február 23.–március 6. I. ülészak; 1948. április 20.–június 2. II. ülészak. Ezen a II. ülészakon fogalmazódott meg, lehetővé kell tenni a német nép számára, hogy szabad és demokratikus önrendelkezés alapján egységét helyreállítsa, és fokozatosan átvegye a kormányzás teljes felelősségét. A katonai kormányzók felhatalmazzák a nyugat-német miniszterelnököket az alkotmányozó gyűlések összehívására. Biztonsági okokból javasolják a Ruhr-vidék ellenőrzését, és a katonai biztonsági hatóságok felállítását. (Vö.: Lehmann: Chronik...18. p.)
- ²⁴ 1948 július 1-jén Clay, Robertson és Koenig katonai kormányzók adták át a 11 nyugat-német miniszterelnöknek a három „Frankfurti Dokumentumot”. (Vö.: Lehmann: Deutschland-Chronik, 29. oldal)
- ²⁵ A Parlamenti Tanács 65 tagját a 11 nyugat-német tartományi gyűlés választotta, a CDU/CSU és SPD 27–27 képviselőt, az FDP/DVP/LDP 5 képviselőt, és a Zentrum, DP, KPD 2–2 képviselőt delegált (összesen 65 képviselő). Az elnök: Konrad Adenauer (CDU), a törvényalkotó főbizottság elnöke: Carlo Schmied (SPD). (Vö.: Lehmann: Deutschland-Chronik, 29. p.)
- ²⁶ 12 ellenszavazat: CSU 6, DP és KPD 2-2. A 8 CSU képviselő közül 6 azért szavazott 1949 május 8-án az alaptörvény ellen, mert az nem állt ki egyértelműen a keresztényi államelmélet mellett, és a tartományokat pénzügyi szempontból hátrányos helyzetbe hozta. (Lehmann: Deutschland-Chronik, 30. p. alapján)
- ²⁷ 1947. július 26.
- ²⁸ A 62 érvényesen leadott szavazatból 33 esett Bonnra, 29 Frankfurt am Main-ra. (Lehmann: Deutschland-Chronik, 30. p. alapján)
- ²⁹ 1949. november 3.
- ³⁰ Vö.: Hermann Weber: Geschichte der DDR, (Deutscher Taschenbuchverlag, 1985, München, 55. p.)
- ³¹ Sowjetische Militärische Administration Deutschlands, rövidítése: SMAD (= Németországi Szovjet Katonai Adminisztráció)
- ³² Vö.: Um ein antifaschistisch-demokratisches Deutschland. Dokumente aus den Jahren 1945–49. (Kelet-Berlin), 1968, 51. p.
- ³³ A „keresztény-szocializmus” elismerte a magántulajdont, de el-

fogadta a föld, a bányászat, és más kulcsfontosságú iparágak köztulajdonba vételét. A párt programjában a kereszténység erkölcsi és szellemi erejére támaszkodva a demokratikus szabadságon alapuló társadalmi rendszer megvalósítását tűzte ki célul. Kölnben 1945. június 17-én alakult meg a nyugat-német CDU, mely párt a vallási gondolkodást politikailag áthidalva mindenféle társadalmi réteg képviselőjében lépett fel. (Vö.: Lehmann: Deutschland – Chronik, 26. p.)

³⁴ Az igazgatóságok tagozódása: közlekedés, posta-és távközlés, kereskedelem és ellátás, ipar, robbanóanyag-ipar, mező-és erdőgazdaság, pénzügy, munkaügy és szociális ellátások, egészségügy, népoktatás-művelés, igazságügy. Ezeket további 5 követi: a német áttelepülők igazgatósága, a statisztikai igazgatóság, a zárgondnoksággal és foglalkozással foglalkozó központi német bizottság, a német belügyi igazgatóság, valamint a zónák közötti és külügyi német igazgatóság. (Vö.: Lehmann: Deutschland-Chronik, 33. p.)

³⁵ Értsd: az Odera-Neisse-vonaltól keletre fekvő területekről menekültek.

³⁶ Ez kizárólag használatot jelentett, a használók nem adhatták el, nem oszthatták fel, nem terhelhették meg a földet.

³⁷ Gépkölcsonzó állomások, terményközösségek, javítóüzemek, közös vetőmag és trágyaigazgatóság, hitelszövetkezetek alakultak. Különösen a népi tulajdonban lévő javak egyesületei és a gépkölcsonzó állomások, amelyek az FDJ (Freie Deutsche Jugend = Szabad Német Ifjúság /a magyar KISZ szervezet német megfelelője/) segítségével épültek ki, váltak később a mezőgazdaság kollektivizálásának motorjává. Vö.: Lehmann: Deutschland – Chronik, 42. p.)

³⁸ A joghézagot a győztes nagyhatalmak a legfőbb hatalom formális átvételével töltötték ki – supreme authority: 1945. június 5-i deklaráció – amelynek gyakorlását az egyidejűleg létrehozott megszállási övezetek főparancsnokára ruházták át. (Vö.: Lehmann: Deutschland-Chronik, 19. p.)

³⁹ A szovjetek a saját zónájukból óriási jóvátételt is kivontak, a leszerelt gépeket vonatokon szállították közvetlenül a Szovjetunióba.

A japán jogban az idegen hatásoknak három fő korszaka különböztethető meg: elsőként a kínai jog átvétele a VII. században, majd a főként francia és német jogszabályokra épülő Meidzsi jogalkotás a XIX. század második felében, és végül a második világháborút követően az angol-amerikai jogintézmények adoptálása.

Japán számára a modern európai jogok XIX. század második felében végbement recepciójának jelentősége a római jog európai recepciójához hasonlítható. A recepció megteremtette a függetlenség megőrzésének lehetőségét és a fejlett nyugati hatalmak sorába való belépést.

Tanulmányunk célja, hogy ezt a folyamatot az 1890. évi japán polgári eljárásjogi törvény példája alapján mutassa be a törvény létrejöttének, felépítésének és alkalmazásának tükrében.

TÖRTÉNETI ELŐZMÉNYEK

Az idegen joghatások első eredményeként megszületett Taika-reform (645) révén, a kora középkori Japán a kínai T'ang-dinasztia központosított államszervezetének mintájára épült fel, a jog területén pedig a ritsu-ryo rendszert léptették életbe szintén kínai példa nyomán. A rendszer elnevezését a büntető szabályokat tartalmazó ritsu, és az adminisztratív normákat tartalmazó ryo könyvekről kapta. A ritsu-ryo leginkább mégis erkölcsi parancsokat tartalmazott, és az emberek nevelését tűzte ki célul a konfucianus tanok alapján.

Ez a szabályrendszer lényegében a Tokugawa-korszak (1603–1867) végéig életben volt, amelyben a jogi hivatások nem különültek el egymástól, így például az állami tisztségviselők látták el a bírói feladatokat is.² Ez az időszak a feudalizmus megerősödését, az ősi szokások konzerválását, valamint a békét és a közel három évszázados teljes izoláltság időszakát jelentette a japán nép számára.

A fordulat kezdetét az mutatta, amikor az amerikai Matthew Calbraith Perry tábormok 1853 júliusában az uragai – a mai Tokió közelében lévő – kikötőbe érke-

Tamás Csaba Gergely:

Idegen hatások és a meidzsi-kori japán polgári eljárásjog¹

zett, és Millard Filmore amerikai elnöknek a császárhoz címzett levelét hozta el, amelyben az USA a japán kikötők megnyitását követelte. Japán 1854-ben kötötte meg az USA-val a kanagawai szerződést, amely egyrészt eleget tett az amerikai követeléseknek, és ezáltal megteremtette a kétoldalú kereskedelmi kapcsolatok lehetőségét, másrészt viszont az amerikaiak számára konzuli jurisdikciót biztosított, azzal az indokkal, hogy Japán jogrendszere nem megfelelő színvonalú. Japán több nyugati hatalommal kötött hasonló tartalmú, számára hátrányos szerződéseket, amelyeknek módosítása az egyik legfontosabb külpolitikai törekvés volt a Meidzsi-korszak (1867–1912) első felében.³

A japán jog egységesítését és átalakítását igényelte a Meidzsi-restauráció (meidzsi ishin) (1867–1868) azért is, hogy a sógunátus katonai hatalmának elbukásával, a császári uralom biztosítására egy központosított politikai rendszerre volt szükség, amely a nagyrészt íratlan és területről területre változó középkori jog, illetve szokásjog helyett egységes jogrenddel rendelkezék.

Japán csak úgy őrizhette meg függetlenségét és kerülhette el a gyarmatosítást – látva a kínai ópiumháború tanulságait is – ha rövid idő alatt megteremtí a fejlett államiséghez szükséges feltételeket.⁴

A KONTINENTÁLIS JOGOK RECEPCIÓJA

A modern japán állam megteremtésének érdekében az 1870-es évek elejétől a kodifikáció sürgetővé vált.

A recepciónak két korszaka különböztethető meg: a napóleoni kodifikáció, és a francia jog átvételének